

❖ An Lúibín ❖

25 Aibreán 2017

Stair nua

Ar 4 Aibreán 2017 thug an tOllamh Elizabeth Malcolm agus an Dr Dianne Hall caint ag seimineár i gColáiste Newman, Ollscoil Melbourne, dar theideal 'After O'Farrell: Writing "A New History of the Irish in Australia"'.

Is é an O'Farrell atá i ceist Patrick O'Farrell, staraí nótaílte na nÉireannach san Astráil agus údar bríomhar cumasach a mhaígh gurbh é an gaisce is mó rinne na hÉireannaigh san Astráil an daonlathas a chur chun cinn i bpobal a bhí doicheallach rompu minic go leor. Bhraith na Sasanaigh agus na hAlbannaigh gur choimhthígh iad na hÉireannaigh maidir le nósanna, meon, creideamh agus teanga. Bhí an ceart acu. B'éigean do na hÉireannaigh, mar sin, an *status quo* a a athrú chun go mbeadh seans acu féin.

Is iomaí leabhar a chuir O'Farrell amach, ach is é *The Irish in Australia* (1986, 1993, 2000) an ceann is iomráití. Mar sin féin, is beag aird a thug staraithe eile air agus iad gafa i gcónaí ag seantuarimí faoi 'Angla-Cheiltigh'. Le himeacht aimsire cuireadh suim i Síniú agus i mBundúchasaigh sa saol coilíneach, rud ba mhór ab fhiú a dhéanamh, ach is annamh a aithníodh go raibh tábhacht ar leith leis an hÉireannaigh freisin.

Is dóigh le Elizabeth agus Di go bhfuil sé thar am stair nua a chur amach a bhainfeadh buntáiste as an taighde atá déanta ó bhás O'Farrell i 2003. I measc téamaí eile, scagfar úsáid na Gaeilge san Astráil (ábhar nár thug O'Farrell an oiread sin airde air) agus an caidreamh, idir mhaith agus olc, a bhí ag Éireannaigh agus ag Bundúchasaigh ar a chéile.

Phléigh Elizabeth agus Di na hacmhainní Idirlín atá ar fáil agus cé chomh fóna is a bhí Trove (<http://trove.nla.gov.au/>), cartlann mhór leictreonach de nuachtáin, de phictiúir agus eile. Luadh an seanscéal faoi 'No Irish need apply' agus conas ab fhéidir míchlú a tharraingt ar dhuine trína chur ina leith gur bhain sé feidhm as a leithéid d'fhógra, rud a léirigh nárbh aon dóithín iad na hÉireannaigh sa saol nua.

Daonáireamh na hÉireann agus an Ghaeilge

Tá torthaí dhaonáireamh 2016 againn maidir leis an nGaeilge. Tugaimis neamhaird ar an 1,761,420 duine a dúirt go raibh Gaeilge 'de chineál éigin' acu (gan í a úsáid riamh). Dúirt 73,803 duine go labhraíonn siad Gaeilge go laethúil lasmuigh den chóras oideachais, laghdú 3,382 duine (4.4%) ar an 77,185 duine a dúirt é sin i 2011. Bhí an laghdú úd le haithint i ngach ceantar Gaeltachta seachas i gContae Phort Láirge. Thit líon na gcainteoirí laethúla sa Ghaeltacht ó 23,175 i 2011 go dtí 20,586, laghdú 11%.

Tháinig méadú an-bheag ar líon na ndaoine (111,473) a dúirt go labhraíonn siad Gaeilge lasmuigh den chóras oideachais gach seachtain. Dúirt 586,535 duine eile nach labhraíonn siad chomh minic sin í.

Beidh díomá orthu siúd a bhí ag súil go mbeadh méadú suntasach ar líon na gcainteoirí cathrach. Ní féidir a rá ach go bhfuil a n-uimhir seasmhach go leor. Is fearr sin, áfach, ná staid na teanga sa Ghaeltacht, áit a bhfuil úsáid na teanga ag dul chun an donais. Titim géar is ea 11%, agus fágann sé nach bhfuil Gaeilge á labhairt gach lá ach ag 21% den 96,090 duine sa Ghaeltacht. Laghdú 23% a tharla i gContae Mhaigh Eo, laghdú 18% i gContae Chiarraí, laghdú 15% i gContae Dhún na nGall, laghdú 11% i gContae Chorcaí agus laghdú 9% i gContae na Mí.

Iontach le rá, tháinig méadú 6% ar Ghaeltacht bheag na nDéise i bPort Láirge. Níor bhuaill an imirce agus an easnamh oibre chomh dona sin í i gcomórtas le Gaeltachtaí eile. Tá daoine ag filleadh, clann óg orthu agus

Gaeilge á labhairt sa bhaile acu. Tá an pobal socair ar an teanga a choinneáil á húsáid agus a chur chun cinn trí na scoileanna, na coistí agus na heagraíochtaí eile.

Bhí cúpla rud le rá faoin scéal ag an Dr John Walsh, duine de na scoláire is mó a bhfuil taighde déanta acu ar staid na teanga lasmuigh den Ghaeltacht.¹ Taispeánann an taighde úd go bhfuil roinnt cainteoirí nua ann a bheartaigh ar aithris a dhéanamh ar chanúint éigin de chuid na Gaeltachta, rud a rinne siad uaireanta trí dhianstaidéar sa bhaile nó trí chuairt a thabhairt ar cheantar Gaeltachta. Tá roinnt eile ann ar rogha leo blas neodrach nó atá mórtasach as tuin leathan Bhaile Átha Cliath a bheith orthu. Tá cuid de na cainteoirí seo níos cumasaí ná a chéile, rud a bhaineann leis an méid cleachtaidh a thig leo a dhéanamh; b'fhéidir nach bhfaigheann siad deis cainte ach i gcorral comhrá gach seachtain (áit a gcloisfeá díospóireacht bhríomhar i dtaobh cúrsaí gramadaí).

Is díol spéise é, dar le Walsh, an líon cainteoirí nua nach de shliocht Éireannach iad. Is minic atá scoth na Gaeilge acu agus iad leagtha amach ar chabhrú le húsáid na teanga.

An Ghaeilge á múineadh féin

Deirtear ó am go chéile go bhfuil Gaillimh ar an gcathair is gaelaí in Éirinn. D'fhágadh sin gurb í Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, ar an institiúid tríú leibhéal is Gaelaí ar fad. D'admhófaí go forleathan go gcuirfeadh a leithéid rath ar an teanga ní amháin in Éirinn féin ach ar fud an domhain chomh maith.

Ní mar sin atá, más fíor d'alt a foilsíodh ar *Tuairisc.ie*.² Tá baint aige seo ag leis an díospóireacht faoi riachtanas na Gaeilge do phost an uachtaráin. D'admhaigh an t-uachtarán atá anois ann, Jim Browne, nach raibh i gcampas dátheangach ach 'cuspóir,' cé go bhfógraíonn suíomh an choláiste gur minic a bhaintear feidhm as Gaeilge i gcúrsaí léinn agus caidrimh agus gur mór an chabhair scéim teanga chuige.

Dúirt Browne nach mór an t-éileamh atá ar chúrsaí trí Ghaeilge nach mbaineann leis an nGaeilge féin agus gur deacair múinteoirí, acmhainní agus téacsleabhair a fháil.

Thugamar súil ar an suíomh ag <http://www.nuigalway.ie/gaeilgebheo/cl%C3%A1ir-ghaeilge/>. Tá ocht gclár dioplóma ar fáil i nGaeilge, ceithre chlár fochéime, seacht gclár iarchéime agus dhá chlar PhD, agus baint acu go léir leis an teanga féin. Chomh maith leis sin, tá a lán ábhar ann a bhaineann leis an teagasc trí Ghaeilge. An cat á mhuirniú féin.

Ní léir, mar sin, cá rachfá dá mbeadh fonn ort oiliúint tríú leibhéal a fháil in ábhar nach mbaineann leis an teanga bheannaithe – oideachas fóna ilchineálach. Tá BA Gnó agus Gaeilge agus BA Gaeilge agus Iriseoireacht le fáil ó Fhiontar agus Scoil na Gaeilge in Ollscoil Cathair Bhaile Átha Cliath, in éineacht le MSc i nGnó agus i dTeicneolaíocht an Eolais (féach http://www.dcu.ie/fiontar_scoilnagaeilge/index.shtml). Ach i nGaillimh féin, mar a mbeadh súil agat le treallús ar leith, is cosúil go bhfuil an ceart ag Browne agus gan soláthar le fáil in aon ábhar seachas sa Ghaeilge féin.

Má tá an Ghaeilge chun a bheith páirteach go hiomlán sa saol, ní mór a éileamh go mbeadh réimse ábhar ar fáil inti i ngach disciplín. Ní furasta é a dhéanamh ach caithfear tús a dhéanamh ar a laghad, agus is í Gaillimh an áit is fóirsteanaí chuige.

¹ <http://www.irishtimes.com/opinion/census-shows-we-must-rethink-our-approach-to-irish-and-the-gaeltacht-1.3040392>

² <http://tuairisc.ie/ni-campas-datheangach-e-oe-gaillimh-uachtaran-na-hollscoile/>

Ceanródaithe

Foilsíodh an t-alt seo in An Lúibín den chéad uair ar 20 Meitheamh 2005.

Tá an méid seo le rá ag Tomás de Bhaldraithe sa réamhrá le *Scothscéalta*, a rogha féin de shaothar Phádraig Uí Chonaire:

Thuig an Conaireach go cruinn baileach, mar a thuig an Píarsach faoin am céanna, céard a bhí faoi a dhéanamh, is é sin, nualitríocht a chumadh sa nGaeilge, san am a raibh scríbhneoirí eile, idir Bhéarlóirí is Ghaeilgeoirí, ar a ndícheall ag saothrú na seanstaire is na seanlitríochta.

Tá an próis chomh préamhaithe agus chomh saothraithe sin anois i nGaeilge nach furasta a chuimhneamh ar a raibh le déanamh ag scríbhneoirí i dtús na haoise seo caite dá mbeadh fúthu gearrscéal féin a scríobh. Glactar leis gurbh é an Píarsach a chur tús leis an obair agus a chuir bun teoriciúil léi; ba rud réabhlóideach iad a chuid scéalta lena linn, cuma cén meas a bheadh orthu inniu. Braithstint nua-aimseartha a bhí le mothú iontu, braithstint a fáisceadh as cultúr Eorpach, cé gur leis an nGaeltacht a bhain an t-ábhar. Bhí stíl ghonta mhín ag an bPíarsach, agus bhí sé go maith chun aigne na bpáistí a léiriú go blasta nádúrtha:

‘Mo léan nach gasúr fir a rinne Dia dhíom,’ a deir Nóra lena deartháir.

‘Muise, tuige?’ arsa Cuimín.

‘Chuile rud níos fearr ná a chéile,’ arsa Nóra.

Leis sin thug sí bosóg bheag don leanbh do bhí idir bheith ina chodladh agus dhúiseacht sa chliabhán. Do chuir an leanbh béic as.

‘Ara, éist leis an bpáiste,’ arsa Cuimín. ‘Má chloiseann mo mháthair ag béicíl é, bainfidh sí an chluas díot.’

‘Is cuma liom má bhaineann sí an dá chluais díom,’ arsa Nóra. ‘Céard tá ort?’

Do bhí Cuimín á ní féin agus do stad sé agus d’amharc anonn thar ghualainn ar a dheirfiúr, agus an t-uisce ag sileadh lena éadan.

‘Tuirseach de bheith i m’asailín ag mo mháthair agus ag chuile dhuine atáim,’ arsa Nóra. ‘Ag obair ó mhaidín go hoíche dhom agus sibhse ar bhur suaimhneas...’

An fhulaingt agus an slánú is mórábhar do shaothar an Phiarsaigh – slánú Críostaí go háirithe; nochtann Íosagán ann ag gealladh sólais, nochtann Críost i gConamara ag fulaingt a pháise. Bíonn an bás ann, agus tá ‘An Bhean Chaointe’ ina scéal chomh dorcha le haon rud a scríobh Ó Conaire. Ach ritheann idéalachas an údair ina snáithe tríd an saothar go léir, agus is mór idir Gaeltacht an Phiarsaigh agus Gaeltacht gharbh thírúil Uí Chadhain. Is minic blas nádúrtha ar chaint agus ar ghníomh sna scéalta seo, mar sin féin, cé gur mó an léargas a fhaighimid ar aigne an údair, b’fhéidir, ná ar fhíorshaol an Iarthair. Tá léitheoirí fós ann a bhainfeadh sult as ar scríobh sé, agus scríbhneoirí a d’fhéadfadh rudaí a fhoghlaim uaidh.

Ní fios cén toradh a thiocfadh ar pheann an Phiarsaigh dá mairfeadh sé, ach is cinnte nach mbeadh an blas saolta nó an blas greannmhar orthu atá ar roinnt de scéalta an Chonairigh, scríbhneoir a raibh dul amach ann ar nádúr dorcha an duine. Níor éirigh leis an gáifeachas agus an leimhe a sheachaint i gcónaí, ach rinne sé a chomhairle féin - a bheith gan scáth gan eagla. Sa bhliain 1902 a tháinig *Nóra Mharcais Bhig* amach, scéal a dteánn an príomhcharachtar le striapachas ann. Seo ag déanamh ar an gcathair í:

Ina suí sa traein dhi ghabh iontas mór í faoi rá is go raibh abhainn agus inbhear, loch, sliabh, agus machaire ag sciorradh thairsti agus gan aon ní á déanamh aici féin. Cá rabhadar uile ag dul uaithe? Cén

saol a bhí i ndán di sa tír choimhthíoch údan ina bhfágfadh an gléas iontach iompair seo í? Ghlac uamhan agus critheagla í. Bhí an doircheacht ag titim ar mhachaire agus ar chnoc. Coisceadh ar na smaointe uirthi, ach b'fhacthas di go raibh sí ag marcaíocht ar ainmhí éigin allta; go gcuail sí a chroí ag preabadh agus ag léimnigh fúithi le teann feirge; go raibh sé ina dhragan tine, agus lasair ag teacht óna shúil; go raibh sé á tabhairt go fásach éigin uafásach – áit nach raibh taitneamh gréine ann ná titim uisce; go raibh uirthi a dhul ann in aghaidh a tola; go raibh sí á díbirt go dtí an fásach seo i ngeall ar aon pheaca amháin.

Tá rian éigin den gháifeachas agus den mhaoithneachas ar chuid mhaith de scéalta Uí Chonaire, dá fheabhas iad – rud is fusa a thuiscint má chuimhnímid gur mhinic díoltas, gealtacht agus bás truamhéileach mar ábhar ag gnáthscríbhneoirí Béarla a linne. Níl a rian sin le fáil ar na scéalta is fearr dár scríobh sé: *An Bhean a Ciapadh*, *Páidín Mháire* agus *Deoraíocht*. Tá sé de chlú ar an tríú ceann (an t-aon úrscéal amháin a tháinig óna lámh) go bhfuil samhlaíocht aisteach fhiliúnta de shaghas neamhchoitianta léirithe ann. Sampla de sin an Deoraí a theacht ar pháirc atá breac le bacaigh:

Níor chuir an cúinne seo den pháirc aon ní i gcuimhne dhom ach fathach mór fuafar a mbeadh galar gránna brocach air – galar millteach a bhí ag lobhadh a chuid feola, agus á ithe go cnámh, a a bhí le feiceáil ina spotaí móra dubha tríd an gcráiceann. Ach leis an bpéin a bhí air ón ngalar bhí dath glas ar a chraiceann, shúleas; agus bhí lúbarnaíl ina chuid feola a bhain croitheadh as na spotaí dubha úd anoi agus arís. Rinneas féin mo ghoradh le gréin freisin ar bhrollach an fhathaigh fhafair ghalraigh úd.

Samplaí den réalachas sa chiall is fearr is ea *An Bhean A Ciapadh* agus *Páidín Mháire* – dhá ghearrscéal chumhachtacha a chuireann an crá agus an fhulaingt in iúl i bprós snoite agus nach ligtear don mhothú dul chun boigéise iontu. Ar an dóigh seo, mar a deir de Bhaldráithe, réitigh sé an bealach do scríbhneoirí eile. D'éirigh leis nualitricíocht, idir fhoirm is ábhar, a chumadh i dteanga a bhí imithe chun fiántais le fada roimhe, cheal saothrú. Tá cuid den chreidiúint sin ag dul don Phiarsach freisin, rud a d'aithin an Conaireach féin agus é ag moladh chomhairle an Phiarsaigh go ngearrfaí 'gad na seanaimsearthachta' a bhí ar scríbhneoirí Gaeilge.

Is é tús na hoibre an chuid is deacra di, agus nuair a cailleadh an Conaireach in aois a shé bliana is dhá fhichead (rugadh é sa bhliain 1882) bhí an méid sin déanta. Mar sin féin, dá mbeartódh an Seoigheach ar *Uiliséas* a scríobh i nGaeilge ag an am ní bheadh an uirlis in ann ag an tasc, cé go raibh raibh sí á géarú chuige. I gceann glúine eile thioctadh Máirtín Ó Cadhain, scríbhneoir a raibh de chumas ann *Cré na Cille* a thabhairt dúinn agus roinnt gearrscéalta a bhí inchomórtais leis na cinn ab fhearr de chuid an tSeoighigh. Más ea, cuimhnímis ar na ceannródaíthe.

Agús

Ní mór a chuimhneamh, má sceitheann éan as gach ealta, go gcaithfidh an ealta a bheith ann – scaoth gnáthscríbhneoirí sa chás seo, dream a bhí a ndícheall i mbun pinn i dtús an fichiú haois agus a saothair á bhfoilsíú go flúirseach fial ag Conradh na Gaeilge. Orthu sin bhí Tomás Ó hAodha, údar An Gioblachán – Finnsgeál Nuadh-Dhéanta (1903).³ Seo sliocht as agus athchóiriú beag déanta ar an litriú. Fágadh an tseanghramadach agus an blas Muimhneach atá air.

Gioblachán mór fiáin féasógach a bhí ann, clúdaithe i seanbhalcaisí ó bhaitheas a chinn go bonn a choise. D'fhéach sé os cionn sé troithe ar airde, agus bhí cuma an-mhillteach air. Ní fhaca éinne riamh aon duine chomh haisteach leis agus mura go raibh mo dhóthain eagla ormsa go bhfaighinn bás faoin scailp, ní déarfainn nach mbeinn ag critheadh le faitíos roimhe.

Bhí liab ar a leathshúil aige agus seancháibín tarraingthe anuas ar a éadan; seanchóta bréide air deisithe ar nós nach bhféadfadh éinne an t-éadach a bhí ann an chéad lá a dhéanamh amach agus é dúnta suas go dtína scórnach; carabhat dearg casta faoina mhuinéal aige; briste córdailiúir deisithe mar an gcóta agus córdaí timpeall ar a loirgnibh fána ghlúnaibh; crios leathair casta ar a chaol aige agus scian sáite ann agus cúpla máilíní ar crochadh

³ Ó chartlann Ghaeilge Acadamh Ríoga na hÉireann: <http://tionscainmh.fng.ie/index.php>.

dhe; mála eile ceangailte ar a dhroim aige; smístín ina láimh a mharódh tarbh le haon bhuille amháin; agus chun aisteacht na geilte seo do mhéadú bhí an sneachta ceangailte i mámaibh dá chuid ceirteacha anso agus ansúd.

B'in é an duine do sheól Dia chugham chun mo thabhairt as mo ghéarbhroid.

Tar éis lán a shúl do thógaint díom - agus bhí an tsúil sin ag dó mar smeachaide dearg fána cháibín - dúirt sé go borb:-

"Cá bhfuil an chuid eile?"

"An raibh daoine eile ag teacht fám' dhéin?" arsa mise.

"Deamhan a bhfuil dá fhios agam," ar seisean, "acht cá bhfuil na daoine do bhí in aontigh leatsa anso?"

"Cad do chuir é sin id' cheann? Ní raibh éinne in aon chor anso ach mé féin," arsa mise.

Binn Éadair

Dán éseo ón Metrical Dindshenchas, ceann de roinnt mhór dánta dinnseanchais a cumadh in Éirinn sna meánaoiseanna agus a bhailigh scoláirí le chéile sa 19ú haois. Tá dhá dhán ar Bhinn Éadair ina measc agus seo é *Bend Etair 1*. Deirtear gurb é Cinaed Ua Artacain (*Cinéad Ó hArtagáin*) a chum é.

Féach <http://www.ucc.ie/celt/online/G106500C/text014.html>.

Bend Etair I

1. Etar étan ri dílind,
in clár cetach tuath Cualann,
ni fhail aslaig ar Hérind
cen gáir glas-muir ria gualaind.
2. A gualú dess ri Dothra,
Ruirthech ria chness co feochra,
fachta tuili, tond aithbe,
aichre ri tráichta trethna.

Éadar, a éadan leis an díle, clár céadach thuath Chualann, níl ionsaí ar Éirinn gan gháir ghlasmhara lena ghualainn.

A ghualainn dheas leis an Dothra, an Ruirtheach go fiáin lena thaobh, taoide tuile, tonn tráite, is fíochmhar an fharraige ar an trá.

Mura mian leat *An Lúibín* a fháil, cuir teachtaireacht dá réir chun rianach@optusnet.com.au.

If you do not wish to receive this newsletter, please send an email accordingly to rianach@optusnet.com.au.